

איכה

אמונה בעולם סוער

תוכן העניינים

1	בפתח הספר
3	מבוא למגילת איכה
13	רקע היסטורי
35	תאולוגיה וייסורים
49	שירת המקרא וספר איכה

איכה א: עיר רפאים

69	מבוא
70	מבנה
73	חלק 1 (איכה א, א-יא2): מפי המספר
125	חלק 2 (איכה א, יא3-כב): מפי ירושלים
153	פרק א בתמצית
157	פרק א, נספח 1: מבנה כיאסטי
163	פרק א, נספח 2: המילה "איכה"

איכה ב: חורבן וכעס

167	מבוא
170	מבנה
172	חלק 1 (איכה ב, א-י): דבר המספר

- חלק 2 (איכה ב, יא-כב): מפי ירושלים. 212
 פרק ב בתמצית 254
 פרק ב, נספח 1: מבנה כיאסטי 259
 פרק ב, נספח 2: היפוך סדרן של האותיות ע, פ. 261

איכה ג: סבל היחיד

- מבוא 265
 מבנה 267
 חלק 1 (איכה ג, א-כ): תיאור ייסורים בגוף ראשון 269
 חלק 2 (איכה ג, כא-לט): הרהורים תאולוגיים 296
 חלק 3 (איכה ג, מ-סו): תיאור ייסורים בגוף ראשון 317
 פרק ג בתמצית. 338
 פרק ג, נספח: איכה ב-ג ותהילים לז 341

איכה ד: פרק של כאב רדום

- מבוא 353
 מבנה 354
 חלק 1 (איכה ד, א-י): הרעב. 356
 חלק 2 (איכה ד, יא-כ): החורבן והגלות 389
 חלק 3 (איכה ד, כא-כב): אפילוג - תקווה וצדק 421
 פרק ד בתמצית 428

איכה ה: עם בתחינה ובקינה

- מבוא 435
 מבנה 438
 חלק 1 (איכה ה, א-ז): פגעים בלי אשמה 441
 חלק 2 (איכה ה, ח-טז): פגעים והכרת החטא 457
 חלק 3 (איכה ה, יז-כב): אחרית דבר - הרהורי סיום. 466
 פרק ה בתמצית 481

483	איכה ונבואות הנחמה בישעיהו
499	איכה רבה: למלא את הריק של איכה
503	הריק התאולוגי
509	הריק הפסיכולוגי
515	הריק הפרגמטי
525	מבנה ספר איכה: אמונה בעולם סוער
526	גישה ליניארית
528	מבנה כיאסטי
541	דברי תודה
545	קיצורים ביבליוגרפיים

בפתח הספר

פְּלָגִיִּמִים תִּרְדַּ עֵינַי עַל־שֶׁבֶר בַּת־עַמִּי.

הספר הזה נכתב זמן רב לפני מאורעות שמחת תורה תשפ"ד (7 באוקטובר 2023) ששינו את חיינו. כעת, ערב צאתו לאור, מצאתי את עצמי מהרהרת על הקשר שבין המאורעות הקשים לבין התוכנות העולות מתוך המגילה.

מגילת איכה נכתבה על אודות מאורעות רחוקים מזמננו - עת חרב בית המקדש הראשון, וחרבה ירושלים, ויהודים ששרדו ברעב ובחרב הוגלו מן הארץ. אף על פי כן, מסורת חכמינו מרבה לייחס לאיכה משמעות על-זמנית - כאילו איגדו קינות הספר הזה את כל טרגדיות העבר של עם ישראל, ולא זו אף זו, צפו את האסונות העתידיים לבוא. אכן, יאה היא מגילת איכה להתמודד בעזרתה עם הפורענויות שהתרגשו על ישראל בזמננו, היא ערשה שמבעדה אפשר להביט בכל אסון לאומי כבד.

איכה מלמדת אותנו שכאשר שוטף אותנו נחשול כביר ומותיר אחריו שממה ואימה, איננו יכולים לפטור אותו בשתיקה ולהפטיר כאשתקד. פורענויות גדולות הן גם הזדמנות להתבוננות עצמית ולתמורה יסודית. המגילה מלמדת אותנו להתאבל עד השיתין, למקד את מבטנו בנפשנו פנימה, ולהרהר במה שהתברכנו בו עד האסון והנה אבד ואיננו. איכה מדריכה אותנו לאזור עוז לשאול שאלות - וענוהו להשלים עם היעדר התשובות. היא נותנת מקום מסוים לרגשות של

ניתוק וניכור, בהראותה לנו איך עם ישראל פונה ישירות לה' בכעס ובהאשמה. ועם זאת, היא מוליכה את מערכת היחסים גם להזדמנויות ריפוי, הקב"ה הוא תמיד מעיין מתגבר של תקווה ושל טוב. הכעס והתפילה מתנגשים זה בזה ומתערבבים, וכך מתאפשר לעם ישראל לבטא תנודות רגשיות מעומק החוויה הדתית והאנושית.

עוד מלמדת המגילה כי אנו בני האדם לא נבין לעולם את תוכניותיו של הקב"ה במלואן - ועדיין אנחנו יכולים להחליט איך נגיב לאסון, אם נשכיל להשתמש בו כדי לצמוח ולהשתנות, כיחידים וכקהילה. במהלך פרקי איכה עם ישראל מתחיל לדבר בלשון אנחנו. בקומנו מעיי החורבות אנו שואבים כוח מן הקהילה, וממירים את היגון המשתק באתגר קהילתי של השתקמות.

לקחים אלה של מגילת איכה קוראים לנו כיום. הם נוסכים בנו רצון ואמונה בצמיחה מתוך העת הקשה הזאת, וכוח לקום מן העפר חזקים יותר וטובים יותר.

אחתום בתפילה לה' שיצליח ידינו וידי חיילינו היקרים במערכה הכבדה, ונחזה ב"נהפוך הוא": ישים ה' לנו יגון לשמחה, ואפלה לאור, וצרה לגאולה.

וּפְדוּיֵי ה' יִשְׁבּוּן וּבָאוּ צִיּוֹן בְּרִנָּה וְשִׂמְחַת עוֹלָם עַל רֵאשִׁים, שְׁשׂוֹן וְשִׂמְחָה יִשְׁגּוּ וְנָסוּ יְגוֹן וְאַנְחָה (ישעיה לה, י).

יעל ציגלר

אדר ב' תשפ"ד

מוקדש לזכרם של הנופלים, לרפואה שלמה לפצועים, ולשיבתם של כל החטופים בשלום.

מבוא למגילת איכה

מטרות ומוקד

האתגרים הניצבים לפניי בשבתי לחבר פירוש למגילת איכה שונים לגמרי מאלה שהציבה לי מגילת רות.¹ ברות התמקדתי בנושאים העולים מעיון בעלילה ובדמויות. לעומת זאת במגילת איכה אין עלילה ואין דמויות. יש בה נושאים ורעיונות המעוצבים בשפה שירית. מגילת איכה מתמודדת עם גזון נורא ועם שאלות אמוניות מתוך שימוש מרהיב בלשון. ובכך יתמקד פירושי.

אבחן את נושאי הרוחב של המגילה, כגון צידוק הדין, היחסים בין עם ישראל לקב"ה, מפלת ירושלים והשפעות הסבל האנושי – ואפנה גם לקריאה צמודה של הכתוב. יש בכך קושי מיוחד, שכן עליי להתמודד תחילה עם המילים הקשות, ההשקפים והעמימות המכוונות המוטמעים כולם בשירת המקרא. למרות אתגרים טכניים אלה, אני מקווה כי קריאתי זו תניב הבנה מעמיקה של המגילה עצמה, ואף תאיר את מעמקה של השירה המקראית בכללותה ותזרע אור על דרכי עיצוב המשמעות בה.

גישתי אינטרטקסטואלית: אני בוחנת את היחסים בין ספר

1. ציגלר, רות.

איכה לשאר ספרי התנ"ך. ובפרט, עניין מיוחד וחשיבות מיוחדת יש ליחסיה של איכה עם ספרי הנביאים. נבואות הזעם והאזהרה של הנביאים האחרונים מספקות רקע חשוב למאורעות העונשין והחורבן שמגילת איכה מתארת, ומלמדות על החטאים שהובילו להם. כמותן מעניינות נבואות הנחמה, המציעות תקווה לנוכח האסון המתועד באיכה. הנביאים מתמירים תדיר צורות לשון מאיכה, מתוך הפיכת מסרים של ייאוש לבשורות של תקווה.

אף כי אני נעזרת במחקרים מדעיים ובשיטות מחקר אקדמיות, מכירה בערכם ומוקירה את תרומתם, ברמה המהותית אני דבקה בחיפוש הדתי. המסגרת הפרשנית שלי נטועה בעולם לימוד התורה, מבחינת המקורות ומבחינת המטרות. בחשבון אחרון, אני מקווה ומתפללת שמפגש זה עם ספר איכה יעורר בלב הקוראים רצון לחזק את החוויה הדתית שלהם ולהעמיקה.

בדברי המבוא הרצופים כאן אדון בשאלות הטכניות העולות לגבי מגילת איכה. אדון בשמה של המגילה, במחברה, בלכידותה ובמועד חיבורה.

שמה של המגילה

המילה "איכה" פותחת את המגילה (כמו גם את פרקים ב ו־ד) בשאלה רטורית. "איכה" היא צורה מוארכת של מילת השאלה "איך". הסיומת, בקמץ־ה"א, כמו מוסיפה לתהייה אנחה. איך, הה. הפתיחה "איכה" משרדת את הרגש הלאומי: מבוכה וכאב.

"איכה" היא שמה המקובל כיום של המגילה, וכך אכנה את המגילה לאורך ספרי, אך אין הוא שמה הרשמי. חז"ל מכנים אותה בשם "קִינּוֹת"², וכך הוא מוכר גם בלשונות אירופה (כגון Threnoi באנגלית, ועוד בימי חז"ל Threnoi ביוונית ו־Threni בלטינית). המילה "קִינּוֹת" מציינת במקרא שירת אבל פומבית שנושא

2. ראו למשל חגיגה ה ע"ב; בבא בתרא יד ע"ב.

אדם יחיד (כגון בפי דוד: שמ"ב א, יז-כז; ג, לג-לד). ככלי רטורי נשאו לפעמים הנביאים קינות על העם³ או על העיר המייצגת אותו.⁴ ירמיהו (ט, ט-י), למשל, מודיע שינקוט מנהגי אבל, ביניהם קינה, לנוכח חורבן הממשמש לבוא של ירושלים ושל ערי יהודה. בקוראם למגילה הזאת "קינות" משמיעים לנו חז"ל שהיא מבטאת עצב על אסונה של יהודה, טרגדיה שנראתה, בשעת מעשה, חסרת תקנה ובכחינת איום על המשך קיומו הרוחני והפיזי של העם.

לשמחתנו, התנ"ך אינו נגמר באבל ובקינות הנאמרות על חורבן ירושלים ועל גלות יהודה. כמה מספרי המקרא מתארים את שיבת ציון מגלות בבל – וכך מבשרים על התקנה ועל הפגת האיום: סיפורו של עם ישראל ממשיך, והעם מצליח לקום מתוך ההפכה.

המחבר

המגילה אינה מציינת את שם מחברה, אך מסורת מושרשת מייחסת אותה לנביא ירמיהו. התלמוד (בבא בתרא טו ע"א) מציג זאת כעובדה, והמדרשים נוטים לצטט פסוקים מאיכה בשמו של ירמיהו.⁵ שלל תרגומים קדומים (תרגום השבעים ליוונית, תרגום הפשיטתא לארמית סורית, התרגום לארמית והוולגטה, תרגום המקרא ללטינית) פותחים את הספר בפסוק נוסף, כתובת המכריזה כי המחבר הוא ירמיהו.⁶

3. ראו יחזקאל יט, א; עמוס ה, א-ב.
4. הקינות על חורבן ירושלים נוקטות לשון השאָלה, בדמותן את אובדן העיר למותו של אדם.
5. זהו נוהג שכיח. להדגמה, ראו איכה רבה א, כג, כה; ב, כג; ד, יח.
6. תרגום השבעים, לדוגמה, מקדים פסוק זה לפרק הראשון; בתרגום חזון: "ויהי אחרי גלות ישראל וחורבן ירושלים, וישב ירמיהו ויבך, ויישא קינות על ירושלים, ויאמר". הייחוס בתרגום הארמי תמציתי יותר, ומופיע כתחילית לפסוק הראשון: "ויאמר ירמיהו הנביא והכהן הגדול, איכה...". ירמיהו, על פי הפסוק הראשון בספרו, אכן היה "מִן הַכֹּהֲנִים", אך הוא אינו מתואר ככהן הגדול. ייתכן שמקורה של מסורת זו בזיהוי אביו של ירמיהו, חלקיה, עם הכהן הגדול חלקיה שפעל בימי המלך יאשיהו (ראו למשל רד"ק לירמיהו א, א, בשם אביו, ומלבי"ם שם).

תרגום השבעים אף ממקם את מגילת איכה מייד לאחר ספר ירמיהו (ובמסורות מסוימות הם אפילו נחשבים ספר אחד) – ובכך מחזק עוד מסורת ייחוס זו.

ואכן, ירמיהו התנבא לפני מאורעות החורבן, במהלכם ואחריהם. שלא במפתיע, נושאים משותפים קושרים בין ספרו לבין המגילה, ביניהם חורבן ירושלים והמקדש, תפיסה של קשר ישיר בין החטאים לבין הסבל, הקשר של הקב"ה למאורעות, אחריותם של נביאי השקר, חוסר התוחלת שבהישענות על בריתות מדיניות, הרעב הנורא שגרם לאימהות לאכול את פרי בטנן, ותבוסתם העתידית של האויבים. את הזיקה בין הספרים מהדקים ביטויים דומים, אוצר מילים משותף וקווי דמיון סגנוניים.⁷ לקינות הנבואיות הפזורות בספר ירמיהו סגנון ורוח דומים לאלו שבקינות איכה. השוו את קריאת היגון הנוראה של ירמיהו לזאת המופיעה באיכה:

מִי יִתֵּן רֵאשֵׁי מַיִם וְעֵינַי מְקוֹר דְּמָעָה, וְאַבְכָּה יוֹמָם וְלַיְלָה אֶת חֶלְלֵי בַת עַמִּי! (ירמיהו ה, כג).

הוֹרִידֵי כַנַּחַל דְּמָעָה יוֹמָם וְלַיְלָה!... שִׁפְכֵי כַמַּיִם לְבָךְ נֶכַח פְּנֵי אֲדָנָי! (איכה ב, יח-יט).

סיפורים אחדים במקרא, הקשורים לירמיהו, מוסיפים אף הם תימוכין לאפשרות שהוא משורר איכה. בספר דברי הימים מסופר כי ירמיהו קונן על יאשיהו, והשרים והשרות אמרו את דברי הקינה בקינותיהם ושמום לחוק לישראל, "וְהָנָם פְּתוּבִים עַל הַקִּינֹת" (דה"ב לה, כה). כמה ממפרשי המקרא רואים בכך ראייה נוספת להיותו של ירמיהו מחבר איכה, וסבורים כי חלקים מן הקינות הללו מופיעות במגילת

7. שתיים מן הדוגמאות הבולטות הן הביטויים "בתולת בת ציון" ו"מגור מסביב". לשון המזכירה מאוד את איכה יש בירמיהו יג, יז, כב, כו; יד, יז; טו, יז; כ, ז; מח, מג. רשימה חלקית זו כוללת דוגמאות מאלפות. עוד על כך ראו אצל כהן, חמש מגילות, עמ' 217-229, ובמראי המקום שהוא נותן בעמ' 223, הערה 5.

איכה, בפרט בפרק ד: 8 בכל מקרה, פסוק זה מבסס את התפיסה שהיו לירמיהו הנטייה והיכולת לחבר קינות.

באירוע נוסף המתואר במקרא ואולי נוגע לענייננו, ירמיהו שולח "מגילת ספר" למלך יהודה החוטא, יהויקים (ירמיהו לו). ה' מורה לירמיהו לכתוב בה "את כל הדברים אשר דברתי אליך על ישראל ועל יהודה ועל כל הגוים מיום דברתי אליך מימי יאשיהו ועד היום הזה" (לו, ב). המגילה מבקשת לעורר את העם לתשובה, ולשם כך מגוללת את הרעה הגדולה שה' חושב להשית עליו כעונש (שם, ג). היא אף מזהירה מפני בואו הקרוב של מלך בבל – וחורבן הארץ (שם, ט). המגילה מבהילה את שרי המלך (שם, טז), אבל המלך עצמו נותר אדיש (שם, כד). יהויקים משליך את המגילה לאש האח – מפגן בוטה של בוז כלפי עצת הנביא (שם, כב-כג). בעקבות זאת מורה ה' לירמיהו לשוב ולכתוב את המגילה. הנביא עושה זאת, ומוסיף במגילה המשוחזרת דברים חדשים רבים (שם, לב).

כמה ממקורות חז"ל מזהים את המגילה השרופה כמגילת איכה.⁹ אבן עזרא (בהקדמתו לפירושו לאיכה) חולק על כך, ומזכיר שאין במגילת איכה אזכור של בבל או מלכה. ועדיין, על פי כמה מקורות מקרא מגילת הספר מוסיף תימוכין לרעיון שירמיהו כתב את איכה. יש מן החוקרים המודרניים הסבורים שירמיהו לא כתב את ספר איכה. בפיהם מגוון נימוקים, ואחד מהם הוא שירמיהו, שהיה דמות מוכרת בירושלים, אינו נזכר בספר בשמו.¹⁰ אלא שאין בכך כדי

8. ראו איכה רבה ד, א; רש"י לאיכה ד, א. במיוחד עשוי לרמוז למות יאשיהו איכה ד, כ (וראו בתרגום הארמי לאיכה א, יח ויד, כ).

9. ראו נתחומא, שמיני ט; מועד קטן כו ע"א; רש"י לירמיהו לו, כג, לב; רש"י לאיכה א, א; רשב"ם, הקדמה לאיכה. ישנה מחלוקת בשאלה אילו חלקים באיכה המלך שרף, ומה בדיוק הוסיף ירמיהו במגילה החדשה. רש"י (לאיכה א, א ולירמיהו לו, לב) סבור שפרקים א, ב וד נכתבו בהוראה הראשונה של ה' (ירמיהו לו, א), ואילו פרק ג נוסף אחר כך. מדרש איכה רבה (פתיחתא כח) דן בנושא, ומציע שרק פרק א היה במגילה המקורית. ראו גם רד"ק לירמיהו לו, ל, המביא את דעות הצדדים.

10. יש מן החוקרים הטוענים שיש הבדלים תאולוגיים ואידאולוגיים בין ספרו של

להוכיח שירמיהו אינו המחבר; אפשר רק ללמוד מכך שהמחבר בחר באלמוניות. יכולות להיות לירמיהו סיבות טובות מאוד לכתוב את איכה בלי לציין את שמו. ככלות הכול, הוא היה ידוע בציבור כנביא זעם. ספר קינות בחתימת ירמיהו עלול היה להתקבל בציבור כספר נזיפות; גרוע מכך, כספר של "אמרתי לכם", של צידוק הדין מפי מי שהזהיר מפניו. כפי שעוד נראה, מגילת איכה איננה לא תוכחה ולא ניסיון לתיקוף נבואות. אין אלו קינותיו של נביא זועם, אלא נהמות ליבו של עד ראייה כואב, בן מיוסר לאומה מנוצחת.

על כל פנים, איכה מטשטשת במתכוון את זהותו של מחברה, ובכך מכריזה על דמותו כבלתי חשובה לעניין, אולי כהסחת דעת מהעיקר. היעדר המחבר הוא אפילו הצהרה בפני עצמה. האלמוניות מאפשרת למחבר להזדהות עם הנושא ולהתפלש ביגונה של האומה.

ירמיהו לבין איכה. בין היתר, שמואל ר' דרייבר תוהה (מבוא, עמ' 463) אם בעל ספר ירמיהו היה קובע שנביאי יהודה חדלו למצוא חזון מה' (כפי שקורה באיכה ב, ט), או מציג את המלך צדקיהו כ"רוח אֶפְנֹו, מְשִׁיחַ ה'" (איכה ד, כ, על פי הנחתו של דרייבר שמדובר בצדקיהו). רוברט גורדיס (שיר השירים ואיכה, עמ' 125) מעיר כי עמדתו השלילית של ירמיהו כלפי התנהגותם של אנשי יהודה במקדש ("הַמְעַרְתַּ פְּרָצִים הָיָה הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו בְּעֵינֵיכֶם?", ירמיהו ז, יא) אינה הולמת את תפיסת המקדש ואת יחסם של היהודים אליו בספר איכה (כגון ב, א, ו). דלברט הילרס (איכה, עמ' xxii-xxi) גורס כי חלק מהאמירות בגוף ראשון במגילת איכה סותר את נבואות ירמיהו עצמו (בין היתר הוא מנגיד בין איכה ד, יז לירמיהו ב, ח). הילרס מוסיף וטוען (עמ' xxii) שהמחבר המובלע במגילת איכה "מזוהה עם התקות והחששות הרווחים בקרב העם הרבה יותר משיכול היה ירמיהו להיות".

רבים מן הטעונוים הללו תלויים בפרשנות הכתוב. יתרה מכך, הם נוטים לאמץ תפיסה חרד-ממדית למדי של הנביא; הם מניחים שירמיהו לא יכול להחזיק ביותר מדעה או גישה אחת לאורך חייו, ישתנו הנסיבות כאשר ישתנו. ראיות מסוג זה הן במקרה הטוב לא מכריעות, ובמקרה הגרוע לא משכנעות; הן אינן מחשיבות די הצורך את הגיוון שבאופי האנושי ואת מורכבות העמדות שאדם עשוי להחזיק בהן. זאת ועוד, הטעונוים הללו משכנעים רק אם אנו מניחים שירמיהו כתב את ספרו מנקודת מבט אישית ולא לאומית (או דתית-נבואית). אך לאמיתו של דבר, לספרי איכה וירמיהו מטרות שונות לחלוטין, ולכן אפשר לצפות להבדלי תפיסות ביניהם גם אם נכתבו בידי אותו אדם.

קשה להגיע לידי אינטימיות כזאת בספר המיוחס במפורש למקטרג ידוע. בבחירתה שלא לנקוב בשם מחברה, המגילה נותרת סיפורו של כל אדם, סיפור אנושי על אסון שנפל על הרבים ורמס את ההבדלים ביניהם.

אף כי שאלת זהות המחבר לא תטיל צל כבר במיוחד על ספרנו זה, אקדיש תשומת לב לזיקותיה של מגילת איכה לשני ספרים אחרים שחז"ל (במסכת בבא בתרא טו ע"א) מייחסים לירמיהו: מלכים וירמיהו. על פי מסורת חז"ל, ירמיהו כתב שלושה ספרים, המבטאים שלוש נקודות מבט שונות על אסון הגלות והחורבן. ספר מלכים מגולל את תולדות נפילתה של ירושלים, ספר ירמיהו מציע מבט תאולוגי, ואילו מגילת איכה מספקת את התגובה הרגשית.

ועדיין, כאמור, לא נגביל עצמנו להבנת המגילה רק בהקשר של כתבי ירמיהו. אני מתכוונת לבחון אותה כפי שהיא מציגה את עצמה: כיצירתו של נציג אלמוני מתוך האומה. אחקור גם את הקשרים בין איכה לספרים שאינם מיוחסים לירמיהו – ונגלה, בין היתר, זיקות לשוניות חזקות. בייחוד מאלפת ההשוואה בין איכה לנבואות הנחמה בישעיהו, ופרק מיוחד יוקדש לה.

לכידות המגילה

האם יש במגילת איכה זרימה עלילתית עקבית, והתקדמות לכיוון כלשהו, או שמא מדובר באסופה ובה חמש קינות עצמאיות? כמה מן החוקרים גורסים שאין במגילה התפתחות הגיונית, ומנסים להראות, על סמך זאת, שפרקי המגילה הם שירים נפרדים.¹¹ ואכן, היעדרן

11. אדל ברלין, למשל (איכה, עמ' 6), טוענת שאיכה מורכבת במקורה מחמישה שירים נפרדים. גורדיס (שיר השירים ואיכה, עמ' 117) תומך בעמדה זו, בטענו כי כל פרק כתוב בסוגה ספרותית אחרת (היות שרבים מן החיבורים המחקריים שאפנה אליהם כאן נושאים את השם Lamentations, "איכה", אסתפק מכאן ואילך בציונים חוזרים של ספרים אלה, בשם המשפחה של המחבר ובמספר העמוד).

של עלילה הנעה קדימה ושל דמויות המתפתחות לאורך המגילה מקשה לטעון שיש לאיכה מבנה מודע או לכידה. אף על פי כן, חוקרים אחרים רואים באחרות הצורה (כגון המבנים האלפביתיים), בהדהודים התמטיים והמילוליים ובסגנון הפיוטי עדות ללכידות עלילתית.¹² עוד חוקרים הראו כיצד המגילה כמכלול מקדמת ושוורת יחדיו נושאים, רעיונות והיבטים תאולוגיים.¹³

ברור למדי שכל פרק בפני עצמו הוא קומפוזיציה שירית. ראייה בולטת לעין היא שלכל פרק (לבד מן האחרון) צורה אלפביתית-אקרוסטיכונית שלמה משלו. משום כך אבחן כל פרק כיחידה נבדלת. בחתימת כל פרק אסכם את נושאו, את נימתו, את מבנהו ואת מהלכו; ועם זאת, לכל אורך הדרך אציג את איכה גם כמבנה גדול ומאוחד. רק אם נקרא את איכה כספר מאוחד נוכל להבחין כיצד, בעדינות מרהיבה, נשזרים רעיונותיו למערך פואטי עתיר משמעות. אמחיש זאת בפרק האחרון בספר זה, שבו אנסה למצות ממבנה המגילה את תפיסתה התאולוגית.

תאריך החיבור

אף כי המגילה אינה מציינת את מועד חיבורה, היא מציגה עצמה כרשמיו של עד ראייה למאורעות חורבן בית ראשון – אשר אירע בשנת 586 לפני הספירה. היא מספרת על המצוה על החורבן ועל היציאה לגלות, ועל התגובה הרגשית והאמונית של העם לכך. חוקרים מודרניים רבים מקבלים תיארוך זה,¹⁴ ויש שאף מביאים סימוכין

12. ראו למשל דובס־אלסופ, איכה, עמ' 5, 23; גרוסברג, מבנים, עמ' 83–104. 13. יחזקאל קויפמן (תולדות האמונה הישראלית, כרך ז, עמ' 584–590) מזהה אחדות פואטית בחמשת פרקי המגילה. וראו גם גרוסברג, מבנים, עמ' 95; מידלמאס, הסערה האלימה, עמ' 12.

14. ראו הילרס, איכה, עמ' xviii–xi; דובס־אלסופ, איכה, עמ' 4–5; רנקמה, איכה, עמ' 54; ברלין, איכה, עמ' 33. גורדיס (שיר השירים ואיכה, עמ' 126) מקבל

בלשניים המאששים את ההתאמה למאה השישית לפני הספירה.¹⁵ התחושה שהמגילה נכתבה סמוך למאורעות עולה גם מהיעדרה של תקווה לעתיד בקינותיה, ומבוטותם הרוטטת של תיאורי הסבל. ובכל זאת, כפי שמציינת אדל ברלין, גם משורר שחי שנים רבות אחרי המאורעות לא היה מתקשה, אם היה משורר מיומן, לצלול לעומק רגשותיהם של בני התקופה ולדמיין את כאבם החי.¹⁶

כפי שציינתי, במסורת חז"ל יש הרואים חלקים מאיכה כתגובה לכמה מאורעות שאירעו זמן מה לפני חורבן ירושלים בשנת 586 לפני הספירה (כגון מות יאשיהו בשנת 609 לפני הספירה). המאורעות שהובילו לחורבן ירושלים, והמאורעות שאירעו בעקבותיו, הם הרקע ההיסטורי של ספר איכה. אך בעיניי, השאלה מתי בדיוק נכתב הספר חשובה פחות מהרלוונטיות המתמדת שלו. המסורת הפרשנית אינה תוחמת את חשיבותו להקשר ההיסטורי שלו. איכה משמשת פרדיגמה של אסון לאומי; היא מתווה להתמודדות עם סבל. הפרשנות של חז"ל נוטה לפרש את איכה בזיקה לטרגדיות הלאומיות של זמנה שלה (כולל, בין היתר, חורבן בית שני).¹⁷ כך נושאת המגילה משמעות הנפרשת הרחק מעבר לאירועי 586 לפני הספירה. פרשנות חז"ל מתמירה את איכה לכדי ספר המעלה את זמנו הנורא שלו למעמד על-זמני, לכדי מעיין שבני תקופות אחרות יוכלו לשאוב ממנו פשר ותעצומות.

השאלות שהעלינו בפרק זה – הכותרת, המחבר, הלכידות והתיארוך – נותרו פתוחות. ניסיתי לנמק את גישתי לכל אחת מן הסוגיות. בפרקי המבוא הבאים אבחן את הרקע ההיסטורי של מגילת איכה, את תפיסתה התאולוגית ואת מאפייניה הספרותיים.

תיארוך זה לגבי פרקים ב ו-ד, המציעים תיאור ציורי של נפילת ירושלים. לסקירה קצרה על מנעד התאריכים שחוקרים הציעו ראו פרובן, איכה, עמ' 10-11.

15. ראו דובס-אלסופ, ראיות, עמ' 8-9; פרובן, איכה, עמ' 12.

16. ברלין, איכה, עמ' 33.

17. אבחן נושא זה לעומק בפרק "איכה רבה: למלא את הריק של איכה".

רקע היסטורי

ההיסטוריה והמקרא

המקרא, ביסודו, אינו ספר היסטוריה; תכליתו אמונית, מוסרית וחינוכית, וההיסטוריה המעסיקה אותו במיוחד היא תולדות היחסים בין האדם לבין הקב"ה. אין בו כל ניסיון להציע דיווח היסטורי שלם,¹ ואין

1. דוגמאות רבות מצביעות על כך. נביט, לדוגמה, בסיפור כיבוש הארץ בספר יהושע. מתוארות בו רק ארבע מלחמות (יהושע ו-יא), אף כי הוא מונה שלושים ואחד מלכים שנהרגו (יהושע יב). יהושע אינו טוען שסיפורי המלחמה הם דין וחשבון מלא על כיבוש הארץ. לא כאן המקום לבחון את ספר יהושע בהרחבה, ורק נאמר כי ארבע המלחמות המתוארות בספר מופיעות בו במבנה ספרותי המבטא, כמדומה, גישה תאולוגית מסוימת לכיבוש הארץ. דוגמה נוספת לחריגתו של סיפור המאורעות במקרא מן הדיווח ההיסטורי המלא אפשר למצוא בסיפור אחאב. המקרא מקדיש את רוב הפרקים העוסקים באחאב לחטאיו ולניסיונו של אליהו להחזירו בתשובה. הישגי הבנייה של אחאב נדחסים לפסוק אחד בלבד (מל"א כב, לט). עוצמתו הצבאית הרבה, שאנו למדים עליה מתעודות היסטוריות בנות הזמן (על פי האובליסק השחור, אחאב שלח אלפיים מרכבות לצבאות הברית נגד שלמנאסר השלישי) – אינה מתוארת במלואה. דוח היסטורי על אחאב היה ודאי מתמקד בעובדות חשובות אלו על ימי מלכותו.

בו יומרה לאובייקטיביות.² המקרא בונה נרטיבים חלקיים, שמטרתם חינוכית והם ממחישים הבנה תאולוגית מסוימת של המאורעות. עם זאת, המאורעות המתועדים בסיפורי המקרא מתרחשים בתוך הקשר גאוגרפי והיסטורי. רובם ככולם מתרחשים בארץ ישראל ובשכנותיה הקרובות מצפון ומדרום - בעמקי הנהרות הגדולים של מסופוטמיה ומצרים. אזורים פוריים אלה היו ביתן של ציוויליזציות גדולות, ובהם התגבשו, עלו וגם נפלו אימפריות ובריתות שלא פעם התנגשו עם ישראל.

ההיסטוריה וספר איכה

מגילת איכה איננה בשום אופן סקירת אירועים היסטורית. אין בה סיפור עלילה, אין בה תאריכים, ואפילו אישים מזוהים אין בה. היא אינה מנסה להציע תיאור בפרוזה של חורבן ירושלים וכיבושה בידי בבל. אף על פי כן, כדי להבין את המגילה בהקשרה, עלינו לגלל את הרקע ההיסטורי שלה. ככלות הכול, איכה היא ספר זיכרון מאסון כל-האסונות שבמקרא: חורבן בית ראשון וירושלים בשנת 586 לפני הספירה - ובקצרה החורבן.

ממסעו של אבי האומה אברהם אל ארץ ישראל ואילך, מטרותיו הקיבוציות של עם ישראל סוככות כולן סביב ארץ ישראל. כיבושה והגליית אוכלוסייתה לבבל הם, בהיסטוריה המקראית, נקודת סיום ונקודת מפנה גם יחד. למאורעות הנוראים ההם היו השלכות מדיניות, דתיות, כלכליות וחברתיות - שהן הבמה שספרנו מתחולל עליה. נסקור בקצרה את האירועים העיקריים שהובילו לחורבן, כפי שהם מתועדים במקרא ובמקורות חיצוניים, ונתעכב על שלושה

2. המקרא מוסר את סיפור ההיסטוריה שלו מנקודת מבט תאולוגית. מלכים צדיקים בדרך כלל מצליחים, ואילו מלכים רשעים מקבלים את גמולם הצודק. ישנם יוצאי דופן, והכתוב נוטה לספק להם הסברים (ראו, למשל, את ההסבר להצלחתו הבלתי מסתברת של ירבעם השני במל"ב יד, כה-כז, או את הניסיון להסביר את מותו של יאשיהו במלחמה במל"ב כג, כה-כז).

מאורעות שהשפיעו עמוקות על יהודה, על ירושלים ועל ספר איכה. מאורעות אלה הם הגליית ממלכת ישראל בשנת 722 לפני הספירה,³ המבצע הצבאי הכושל של סנחריב לכיבוש ירושלים בשנת 701 לפני הספירה, ומותו המטלטל של המלך יאשיהו ב־609 לפני הספירה. לכל אחד מהאירועים הללו הייתה משמעות דתית עמוקה שהשפיעה על ממלכת יהודה. בהצטרפם יחד, מאורעות אלו הם תפאורת הרקע של מגילת איכה.

גלות ממלכת ישראל

אשור הייתה ממלכה חשובה במסופוטמיה כבר באלף השלישי לפני הספירה, והשפעתה עלתה וירדה בהתאם לתנודות בעוצמתן של הממלכות סביבה. ענייננו כאן הוא בגלגולה המאוחר ביותר של ממלכה זו: האימפריה הנאו־אשורית, שהתקיימה במאות התשיעית, השמינית והשביעית לפני הספירה. אימפריה זו הייתה הגדולה והחזקה מכל אלו שידע האזור עד אז. מסעות כיבושיה שטפו את המזרח הקדום. אשור כבשה ארצות וערים, הגלתה את רוב אוכלוסייתן לאזורים אחרים באימפריה, והחליפה את השליטים המקומיים במושלים מטעמה. שטחי הכיבוש סופחו כפרובינציות לאימפריה הגדלה.

במקרא נזכרת האימפריה הנאו־אשורית לראשונה בעת שלוט בה תְּגִלַת פְּלֶאֶסֶר, המכונה גם פּוּל (מל"ב טו, יט). מלך זה משל משנת 745 עד שנת 727 לפני הספירה, והצלחתו הצבאית השפיעה על מלכי ישראל⁴ ויהודה כאחד: מנחם בן גדי מלך ישראל העלה לו מס כבר של אלף כיכר כסף (שם, יט-כ), ואחז מלך יהודה הכפיף עצמו לתגלת פלאסר השלישי ושיחד אותו כדי שיילחם באויביו העיקריים שלו,

3. בפי חז"ל: גלות עשרת השבטים (כגון מגילה יד ע"ב; סנהדרין קי ע"ב).
4. המונח "ישראל" משמש אותי כאן, ובמקומות רבים אחרים, לציון הממלכה הצפונית (ו"יהודה" לציון הממלכה הדרומית), אך אשתמש בו גם במובנו הרווח יותר, לציון עם ישראל כולו. הדבר עשוי אולי לבלבל, אך השתדלתי להבחין בין שני השימושים.

ישראל וארם (מל"ב טז, ז-ח). למרות הברית הזאת הוסיף ממשל אחז לחשוש מפני רעבתנותה של האימפריה ונקט צעדי זהירות למקרה שאשור תתקוף גם את יהודה (שם, יז-יח).⁵

תגלת פלאסר קרע לבסוף נתחים גדולים מממלכת ישראל, בכובשו את הגליל והגלעד (מל"ב טו, כט; דה"א ה, כו). בנו, שלמנאסר החמישי (722-727 לפני הספירה), שם מצור על בירת ישראל, שומרון, בעקבות מרד של הושע בן אלה מלך ישראל. בתום שלוש שנים כבשה אשור את שומרון, הגלתה את תושביה, ואכלסה את העיר בשבויים מארצות הצפון (מל"ב יז, ד-ו).

חורבן ממלכת ישראל בשנת 722 לפני הספירה היה אסון חסר תקדים. עם ישראל ישב איתן על אדמתו מאז כיבוש הארץ בימי יהושע. גלותם של המוני בית ישראל העלתה שאלות חמורות - שאלות אמוניות ושאלות מעשיות. איך יוכל עם ישראל לשמור על זהותו הלאומית לאחר ששיעור גדול מקרב אוכלוסייתו גלה ונזרה בנכר? האם ישוּבו הגולים לארצם ויחזירו לעצמם את השליטה בה? האם דחה ה' את ממלכת ישראל מעליו, והותיר רק את ממלכת יהודה כעמו הנבחר? האם עלול אסון כזה ליפול על ממלכת יהודה, שבה נמצא המקדש? ניצחונה של האימפריה חסרת הרחמים עורר תהיות תאולוגיות: האם ה' צודק? אם כן, מדוע דרך רשעים צלחה? איך ייתכן שמלכות הרשעה האשורית פורחת גם בשעה שהיא דורסת עמים אחרים באכזריות?

בפרק הבא, "תאולוגיה וייסורים", אבחן את דרך טיפולה של מגילת איכה בשאלות תאולוגיות מציקות אלו בתוך הקשר אסונה של יהודה. לעת עתה רק אצביע על דבר ודאי אחד. נביאים כגון הושע ועמוס התריעו בבירור מפני החורבן הממשמש לבוא, ובלי הרף השמיעו באוזני אנשי ישראל את האזהרה כי ה' יגלה אותם אם

5. ראו גם דה"ב כח, כ-כא, שם נטען כי תגלת פלאסר הֵצֵר לאחז מלך יהודה. קשה לדעת אם הכוונה למתקפה ישירה (דבר שאינו נראה סביר), להפרת הברית עם יהודה, או לנוק העקיף, בתחום הדתי, שגרמו צעדי החנופה של אחז לתגלת.